

DZIAŁALNOŚĆ TOWARZYSTWA GIMNASTYCZNEGO „SOKÓŁ” W KRÓLESTWIE POLSKIM w latach 1905-1914

Tradycje ruchu sokolego na ziemiach polskich sięgają roku 1867. Wówczas powstało we Lwowie pierwsze gniazdo Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. W Królestwie Polskim i na obszarze ziem polskich zaboru rosyjskiego, pierwsze gniazda Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” powstały w latach 1905-1906.

Na obszarze Królestwa Polskiego gniazda „Sokoła” założono m. in. w Częstochowie, Łodzi, Piotrkowie Trybunalskim, Radomiu, Warszawie oraz w Zagłębiu Dąbrowskim. Legalna działalność „Sokoła” w Królestwie Polskim nie trwała długo. Władze carskie zawiesiły w dniu 4 września 1906 r. legalną działalność „Sokoła” na obszarze Królestwa Polskiego. „Sokół” przeszedł do działalności konspiracyjnej (w okresie do 1914 r.).

Słowa kluczowe: Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, Królestwo Polskie.

Традиція руху соколів на польській землі виникла в 1867 році. У той час перше Гімнастичне товариство «Сокіл» було засноване у Львові. У Польському королівстві і на теренах польських земель під російською анексією перші відділи Гімнастичного товариства «Сокіл» були засновані у 1905-1906 роках.

На території Польського королівства відділи «Сокола» були засновані зокрема в Ченстохові, Лодзі, Петркові-Трибунальському, Радомі, Варшаві і в Заглембі-Домбровському. Легальна діяльність «Сокола» в Польському королівстві довго не тривала. 4 вересня 1906 року царська влада призупинила легальну діяльність «Сокола» на теренах Польського королівства. «Сокіл» (в період до 1914 р.) перейшов на конспіративну діяльність.

Ключові слова: Гімнастичне товариство «Сокіл», Польське королівство.

Традиция движения соколов на польской земле возникла в 1867 году. В то время первое отделение Гимнастического общества «Сокол» было основано во Львове. В Польском королевстве и на территории польских земель под русской аннексией, первые отделения Гимнастического общества «Сокол» были основаны в 1905-1906 годах.

На территории Польского королевства гнезда «Сокола» были основаны в частности в Ченстохове, Лодзи, Петркове-Трибунальском, Радоме, Варшаве и в Заглембе-Домбровском. Законная деятельность «Сокола» в Польском королевстве долго не длилась. 4 сентября 1906 года царские власти приостановили легальную деятельность «Сокола» на территории Польского королевства. «Сокол» (в период до 1914 г.) перешёл к конспиративной деятельности.

Ключевые слова: Гимнастическое общество «Сокол», Польское королевство.

The Traditions of “Sokół Movement” at the Polish lands come from 1867. At the time the first nest of Gymnastic Society “Sokół” had come into existence. In the Polish Kingdom and in the Polish territories ruled by Russia, first nests of Gymnastic Society “Sokół” emerged in 1905-1906.

In the Polish Kingdom, “Sokół” nests were established among others in Częstochowa, Łódź, Piotrków Trybunalski, Radom, Warsaw and Dąbrowskie Zagłębie. The legalization of “Sokół” in the Polish Kingdom began May 30, 1906. The tsarist authorities recognized a “Sokół” status.

The “Sokół” members in the Polish Kingdom strive for foundation of unitary “Sokół” organization according to the “Sokół” during Austrian nad Prussian partition as a pattern. On July 29, 1906 in Warsaw, the second meeting of the Polish Association of Gymnastic Societies’s founders took place. The association consisted of six districts: District of Częstochowa, Kalisz, Lubelskie, Łódź, Warsaw nad Dąbrowskie Zagłębie.

The legal activity of “Sokół” in Polish Kingdom did not last long. The tsarist authorities suspended on September 2, 1906 legal activity of “Sokół” in the Polish Kingdom. “Sokół” moved to the underground activity till 1914. Gymnastic Society “Sokół” in the Polish Kingdom operated in the field of Physical Education, Cultural and Education, Independence and Publishing. In 1913 in the areas of Polish territories Ruled by Russia, 40 “Sokół” nests were operating. These nests were affiliated into 3 districts and concentrated 6 000 members.

Keywords: Gymnastic Society “Falcon”, the Polish kingdom.

Celem pracy jest przedstawienie działalności Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Królestwie Polskim w latach 1905-1914. Tradycje ruchu sokolego na ziemiach polskich sięgają roku 1867. Wówczas powstało we Lwowie pierwsze gniazdo Towarzystwa Gimnastycznego (TG) „Sokół”. Szerszy i dynamiczny rozwój organizacji sokolej nastąpił w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XIX w. W tym okresie zostały założone gniazda w zaborze austriackim i pruskim.

Pierwsze gniazda TG „Sokół” w zaborze rosyjskim mogły powstać oficjalnie dopiero w latach 1905-1906. Wówczas to władze carskie, pod wpływem klęski Rosji w wojnie z Japonią (1904-1905) i wydarzeń rewolucyjnych, ogłosiły 17/30 października 1905 r. „manifest” zapowiadający rządy konstytucyjne. W ślad za „manifestem”, w marcu 1906 r. wydały „tymczasowe przepisy o związkach i stowarzyszeniach”, które umożliwiły legalizację również tego typu organizacji na terenie byłego Królestwa Polskiego (zaboru rosyjskiego)¹.

W Warszawie przygotowania organizacyjne do założenia gniazda „Sokoła” rozpoczęły się w listopadzie 1905 r. Z inicjatywy mecenasa Karola Malczewskiego, 7 listopada 1905 r. odbyło się pierwsze zebranie organizacyjne, na które przybyło 39 osób². Drugie zebranie organizacyjne odbyło się trzy dni później. Zebraniu, w którym uczestniczyło 145 osób, przewodniczył Konstanty Lubomirski. Efektem tych zebrań było zwołanie na dzień 5 grudnia 1905 r. zebrania walnego. Przyjęto na nim uchwałę o utworzeniu TG „Sokół” im. Tadeusza Kościuszki. W skład pierwszego (tymczasowego) zarządu weszli: Tadeusz Trzeciński – prezes, Klemens Starzyński i Konstanty Radkiewicz – wiceprezesi, Stanisław Popowski – sekretarz, Henryk Janowski – zastępca sekretarza, Tadeusz Koszutski – skarbnik, Karol Malczewski, Max Freulich – naczelnik, J. Guirard, M. Straszak, K. Kiersnowski, H. York, S. Smoleński – członkowie³.

Z inicjatywy działaczy Warszawskiego Towarzystwa Łyżwiarskiego (WTL) 24 grudnia 1905 r. powstało w Warszawie II gniazdo „Sokoła” im. Gen. Henryka Dąbrowskiego. W skład zarządu gniazda weszli: Emil Rauer – prezes, Eugeniusz Twarowski – wiceprezes, Edward Martens – skarbnik, Aleksy Chrzanowski – sekretarz, Władysław Spiczynski – chorąży, A. Przybylski – gospodarz, B. Olszewski – naczelnik, H. Chełmicki – zastępca naczelnika, Feliks Nowicki – członek⁴. Gniazdo liczyło 1 300 członków, w tym 240 kobiet. Członkowie gniazda regularnie uczestniczyli w ćwiczeniach gimnastycznych. Przy „Sokole” zorganizowano sekcję kolarską (liczącą około 70 członków), orkiestrę oraz bibliotekę.

Trzecie gniazdo TG „Sokół” im. Jana Kilińskiego w Warszawie zostało założone 27 grudnia 1905 r.⁵ Pierwsze zebranie organizacyjne odbyło się w siedzibie Warszawskiego Towarzystwa Wioślarskiego (WTW). W zebraniu uczestniczyło 312 osób, głównie ze środowisk studenckich i rzemieślniczych. Zajęcia z zakresu gimnastyki prowadzili: Rudolf Graff, J. Kosiński i I. Trapszo. W gnieździe oprócz sekcji gimnastycznej istniała sekcja pływacka. Pływanie realizowano w szkole pływania WTW, a prowadził je Wincenty Weher. 27 lipca 1906 r. odbyło się Walne Zebranie Towarzystwa, w trakcie którego dokonano wyboru zarządu. W skład tego gremium weszli: Stefan Dziewulski (prezes), Lucjan Kobylecki i Gustaw Simon (wiceprezesi), Zdzisław Freyer (sekretarz), Karol Kowerski (zastępca sekretarza), Konrad Unruch (skarbnik), Ludwik Dziąg, M. Niemira i Stanisław Tymiński (członkowie zarządu)⁶.

Gniazdo Warszawa IV zostało zorganizowane 29 grudnia 1905 r.⁷ Powstało z inicjatywy członków koła gimnastycznego Warszawskiego Towarzystwa Cyklistów (WTC). Do zarządu gniazda weszli: Jan Rudnicki (prezes), Ignacy Wadowski (zastępca prezesa), Apolinary Jabłczyński (sekretarz), Karol Noskiewicz (naczelnik), Wiktor Krassowski (zastępca naczelnika), Edmund Lindemann (gospodarz),

¹ Zob. S. Kieniewicz: *Historia Polski 1795-1918*. Warszawa 1987, s.430-448; L. Bazylow, *Historia Rosji*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1985, s.432-443.

² *Przewodnik Gimnastyczny „Sokół”*, 1931 nr 6, s.103-104.

³ Tamże.

⁴ „Sokół”, 1906 nr 2; *Przewodnik Gimnastyczny „Sokół”*, 1931 nr 6, s.103-104.

⁵ „Sokół”, 1906 nr 3.

⁶ „Sokół”, 1906 nr 3.

⁷ „Sokół”, 1906 nr 2.

Czesław Dajkowski (skarbnik), Czesław Norek, Józef Sierakowski (członkowie zarządu)⁸. Na pierwszym posiedzeniu zarządu w dniu 31 grudnia 1905 r. „ustalono zasadę niezależności w stosunku do Towarzystwa Cyklistów i łączności w pracy organizacyjnej z innymi gniazdami <<Sokoła>>”⁹. W lipcu 1906 r. gniazdo liczyło ponad 600 członków, rekrutujących się głównie ze środowisk rzemieślniczych oraz młodzieży szkolnej. Zajęcia wychowania fizycznego (głównie w oparciu o gimnastykę) z sokołami prowadzili: M. Bodalski, K. Noskiewicz, J. Olczak, S. Rzewuski i S. Szczepkowski. Pomocy w rozwoju i działalności TG Sokół Warszawa IV udzielało WTC. W dniu 28 stycznia 1906 r. gniazdo delegowało K. Noskiewicza i J. Rudnickiego do komisji organizacyjnej, której celem było „ujednoczenie działalności wszystkich gniazd w Królestwie Polskim”¹⁰.

W 1906 r. utworzono w Warszawie gniazdo kobiece „Grażyna”. Na czele gniazda stanęła Stillerowa oraz Helena Prawdzic – Kuczalska z zarządem złożonym z druzhen: Heleny Bironowej, Zofii Hallmanówny, Heleny Mieczysławskiej (naczelniczki) i Zofii Ołędzkiej¹¹.

Gniazda TG „Sokół” powstawały w innych miejscowościach Królestwa Polskiego. W Łodzi gniazdo „Sokoła” zawiązano 20 grudnia 1905 r.¹² Akces przystąpienia do „Sokoła” złożyło 286 osób. Prezesem towarzystwa został Włodzimierz Wyganowski, a naczelnikiem Kazimierz Sadoczyński¹³. Oprócz nich w skład zarządu weszli: W. Fankowski, P. Małachowski

⁸ Tamże.

⁹ Tamże; T. Drozdek-Małolepsza, Działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Królestwie Polskim w świetle czasopisma „Sokół” (1906-1907), „Prace Naukowe Kultura Fizyczna”, 2003 z. V, s.53.

¹⁰ „Sokół”, 1906 nr 2.

¹¹ Przewodnik Gimnastyczny „Sokół”, 1931 nr 6, s.104-105; M. Szczerbiński w pracy „Zarys działalności Sokolstwa Polskiego na obczyźnie w latach 1887-1918” pisze, że (...) Jesienią 1905 r. powstał zespół gimnastyczny w Szkole Gimnastyki Leczniczej, Zdrowotnej i Masażu, kierowany przez Helenę Prawdzic-Kuczalską. W zespole tym, który przybrał nazwę <<Grażyny>>, ćwiczyły kobiety. Przekształcił się on następnie w gniazdo sokole (...); Przekształcenie to najprawdopodobniej miało miejsce dopiero w 1906 r.; Zob. Z. Pawluczuk, Kobiety w ruchu sokolskim, w: Z. Pawluczuk (red.): Z dziejów Towarzystw Gimnastycznych „Sokół”, Gdańsk 1996, s.92.

¹² „Sokół”, 1906 nr 3.

¹³ „Sokół”, 1991 nr 6.

– wiceprezesi, W. Morsztynkiewicz – sekretarz, H. Lipkowski – skarbnik, T. Józefiak – zastępca skarbnika, B. Bendek, L. Bondy, T. Jędrzejczak, F. Jerzykowski, L. Kosiński, W. Lipiński, J. Michalski, L. Tochtermann – członkowie zarządu. Ćwiczenia gimnastyczne odbywały się w budynku Szkoły Rzemiosła przy ulicy Wodnej. Od września 1906 r. zajęcia z zakresu gimnastyki miał prowadzić Surowiecki – absolwent kursu nauczycielskiego dla kierowników gimnastyki sokolej we Lwowie.

Istniały również gniazda „Sokoła” m.in. w Częstochowie, Lublinie, Łowiczu, Pabianicach, Piotrkowie Trybunalskim, Płocku, Pruszkowie, Radomiu, Siedlcach, Żyrardowie oraz na terenie Zagłębia Dąbrowskiego.

Gniazdo „Sokoła” w Lublinie zostało założone w maju 1906 r.¹⁴ W skład pierwszego zarządu gniazda weszli: Adam Majewski (prezes), Jan Markowicz (wiceprezes), Antoni Radzikowski (skarbnik), Stanisław Kalicki, Henryk Koterwas, Józef Lambert, Julian Lisowski, Jan Łysakowski, Adolf Wolny, Aleksander Zawadzki. Naczelnikiem „Sokoła” lubelskiego został Stanisław Kowarzyk, który zorganizował męski i żeński zastęp ćwiczących.

TG „Sokół” w Częstochowie powstało 29 czerwca 1906 r.¹⁵ Przygotowania do utworzenia gniazda rozpoczęły się wcześniej. W „Dzienniku Częstochowskim”, w numerze z 28 czerwca 1906 r. ukazała się informacja: „Utworzenie gniazda Sokolów w naszym mieście jest na dobrej drodze. Zajmuje się zorganizowaniem tej instytucji grono osób spośród Lutnistów”¹⁶. Uroczystość oficjalna założenia gniazda „Sokoła” w Częstochowie odbyła się w Sali Magistratu miasta Częstochowy. Członkowie Towarzystwa wywodzili się głównie z inteligencji i mieszczaństwa. Pierwszym, jakże ważnym efektem działalności gniazda było utworzenie terenu do ćwiczeń przy ulicy Humbertowskiej¹⁷.

¹⁴ Z. Pawluczuk, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” okręgu lubelskiego w latach 1905-1939, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie Kultura Fizyczna”, 2005 z. VI, s.24.

¹⁵ „Dziennik Częstochowski”, 1906 nr 116.

¹⁶ „Dziennik Częstochowski”, 1906 nr 114.

¹⁷ T. Drozdek-Małolepsza, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Częstochowie w latach 1906-1918, „Prace Naukowe Kultura Fizyczna”, 1999 z. II, s.28-29.

Nieprzychylnie stanowisko wobec powstałego gniazda prezentowała część lewicowych, polskich ugrupowań politycznych. Częstochowski Okręgowy Komitet Robotniczy Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS), w odezwie z 15 lipca 1906 r. w sposób następujący określił charakter TG „Sokół”: „nie ma tam miejsca, w owych gniazdach sokolich dla nas, robotników i robotnic, gdyż pod maską towarzystw gimnastycznych z hasłem w zdrowym ciele zdrowa dusza, kryje się ohydna zmora kontrrewolucji (...) wyrosła na gruncie niewoli i upadku”¹⁸. „Sokół” nie głosił „walki klasowej” i jako organizacja społeczna był otwarty dla wszystkich środowisk społeczeństwa polskiego.

Z inicjatywy Lucjana Kobyłeckiego, w dniu 5 sierpnia 1906 r. odbyło się zebranie założycielskie „Sokoła” w Siedlcach. Prezesem gniazda został wybrany Marian Kiełczewski¹⁹.

W Zagłębiu Dąbrowskim TG „Sokół” posiadało 2 tysiące członków, działających w 15 gniazdach, m. in. w Będzinie, Czeladzi, Dąbrowie Górniczej, Grodźcu, Klimontowie, Łazach, Modrzejowie, Myszkowie, Nivce, Porąbce, Porębie, Psarach, Sosnowcu, Wojkowicach Komornych, Wojkowicach Kościelnych oraz Zawierciu. Po rozwiązaniu „Sokoła” przez rząd carski, na ziemi zagłębiowskiej działało Stowarzyszenie Gimnastyczne „Piechur”, które nawiązywało do tradycji sokolej²⁰. Funkcję prezesa w gniazdach sokolich w Zagłębiu Dąbrowskim pełnili: w Będzinie – Stanisław Wierzbowski, w Czeladzi – Stefan Falkowski, w Dąbrowie – Józef Gielg, w Dobieszowicach – Jan Fronik, w Grodźcu – Marcei Turski, w Myszkowie – Antoni Hornowski, w Niemcach – Edward Dąbrowski, w Nivce – Emil Winter, w Sielcach – Tadeusz Waśniewski, w Sosnowcu – Stefan Mrokowski, w Strzemieszycach – Adam Chmielarz, w Zagórzcu – Aleksander Bonikowski, w Zawierciu – Jan Mecner, w Ząbkowicach – Stanisław Gajewski.

¹⁸ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), Archiwum Lewicy Parlamentarnej, Archiwum Polskiej Partii Socjalistycznej, t. 35, podt. 3, Odezwa Częstochowskiego Okręgowego Komitetu Robotniczego Polskiej Partii Socjalistycznej z 22 lipca 1906 r., s.48-49.

¹⁹ „Sokół”, 1906 nr 3.

²⁰ M. Ponczek, Dzieje Zagłębiowskiego i Olkuskiego „Sokoła” do 1939 roku, Sosnowiec 1994, s.5-6.

TG „Sokół” w Warszawie zostało wpisane do rejestru stowarzyszeń i związków z Guberni Warszawskiej 8 czerwca 1906 r. na mocy decyzji Warszawskiej Komisji Gubernialnej do spraw o stowarzyszeniach z dnia 29 maja 1906 r.²¹ Towarzystwo miało na „celu rozwój i pielęgnowanie gimnastyki w ogóle, a w szczególności gimnastyki higieniczno-racjonalnej i wychowawczej i wyrabianie za pomocą niej w członkach Towarzystwa ducha męskiej dzielności, karności i łączności”. Statut TG „Sokół” w Warszawie przewidywał m. in.: utrzymywanie zakładów i sal gimnastycznych, kształcenie nauczycieli gimnastyki, popularyzowanie i uprawianie ruchu sportowego, przeprowadzanie pokazów gimnastycznych, urządzenie odczytów z dziedziny wychowania fizycznego, prowadzenie działalności kulturalno-oświatowej²².

Sokoli w Królestwie Polskim, wzorem Sokolstwa zaboru austriackiego i pruskiego, dążyli do założenia jednolitej organizacji sokolej. 29 lipca 1906 r. w Warszawie w gmachu WTW odbyło się II zebranie założycieli Związku Polskich Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w Królestwie Polskim²³. W zebraniu wzięło udział 85 delegatów z Królestwa Polskiego, w tym liczna grupa delegatów z Warszawy. Pracami w zakresie przygotowania obrad zajęła się Komisja Organizacyjna „Sokoła” w Królestwie Polskim, utworzona w styczniu 1906 r. Pracami komisji kierował L. Kobyłecki.

W czasie obrad wybrano zarząd, który tworzyli: Lucjan Kobyłecki – prezes, Kazimierz Srokowski (delegat gniazd z Zagłębia Dąbrowskiego) – I wiceprezes, Stanisław Popowski – II wiceprezes, S. Dziewulski – sekretarz, Jan Rudnicki – zastępca sekretarza, W. Stpiczyński – skarbnik, członkowie – Emil Rauer, Klemens Starzyński i Antoni Marylski z Warszawy, Witold Eichler, Paweł Małachowski, Waław Morsztynkiewicz z Łodzi, Bronisław Bukowiński z Kalisza, Mieczysław Kokowski z Częstochowy, A. Radzikowski z Lublina, Falkowski, Stanisław Wierzbowski i Maksymilian Walicki z Zagłębia Dąbrowskiego. Funkcję

²¹ „Sokół”, 1906 nr 1.

²² Tamże; T. Drozdek-Małołepsza, Działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Królestwie Polskim w świetle czasopisma „Sokół”..., s.51.

²³ „Sokół”, 1906 nr 3; „Sport Polski”, 1906 nr 30.

naczelnika pełnił Karol Noskiewicz²⁴. Ważnym wnioskiem przyjętym na zjeździe było tworzenie – w ramach Związku – autonomicznych żeńskich gniazd „Sokoła”. Wniosek, który zgłosiła prezes gniazda „Grażyna” Warszawa – Helena Kuczalska, był następującej treści: „wobec różnicy ćwiczeń kobiet oraz odpowiedniego uzdolnienia, kierowania i rządzenia się samym, chcemy tworzyć osobne gniazda z zupełną autonomią, ale prosimy o przyjęcie do Towarzystwa, ażeby łączyć się z duchem i celami Sokolstwa Polskiego”²⁵.

W skład Związku Sokolstwa Polskiego w Królestwie Polskim weszły następujące okręgi: Warszawski – 3348 członków, Zagłębia Dąbrowskiego – 1700 członków, Łódzki – 1330 członków, Kaliski – 600 członków, Lubelski – 200 członków, Częstochowski – 205 członków²⁶.

W latach 1906 – 1907 ukazywał się „Sokół”, który początkowo był organem prasowym Polskich Gimnastycznych Towarzystw Sokolich w Królestwie Polskim, a od numeru 4, czasopismem poświęconym „sokolstwu, gimnastyce, wychowaniu fizycznemu”²⁷. Był dwutygodnikiem, wydawanym w Warszawie. Pierwszy numer ukazał się 1 sierpnia 1906 r., natomiast ostatni opublikowano 15 maja 1907 r. Ogółem wydano 20 numerów pisma (w 1906 r. ukazało się 10 numerów i w 1907 r. również 10 numerów). Redaktorem czasopisma był S. Popowski, natomiast wydawcami byli: Jan Guirard, S. Dziewulski i S. Popowski. Objętość czasopisma wynosiła 16 stron.

Redakcja „Sokoła”, w 3 numerze czasopisma z 1 września 1906 r. w artykule pt. „Szczegóły z legalizacji”, podała informacje o składach zarządów gniazd już istniejących. W skład

zarządu TG „Sokół” w Pabianicach weszli: Witold Eichler – prezes, Jan Niedzielski, Jan Procter – zastępcy prezesa, Bronisław Gajewicz – sekretarz²⁸.

W Warszawie pierwszą sokolnię otwarto uroczystie 1 lipca 1906 r. Na tę uroczystość przybyli Sokoli z czterech gniazd warszawskich, społeczeństwo Warszawy oraz delegaci „Sokoła” z Dąbrowy Górniczej, Grodziska, Kijowa, Petersburga, Piotrkowa Trybunalskiego, Puław, Skierniewic i Wilna. Podczas uroczystości, Stanisław Popowski wypowiedział następujące słowa, oddające charakter „Sokoła”: „Patrzcie, oto otworzyliśmy gościnne wrota sokole i wołamy, niechaj wstępuje w nie śmiało każdy Polak, bez względu na wyznanie i przekonania. O paszporty polityczne tu się was nikt nie pyta. A wstąpiwszy w krąg druhow, pozostaniecie nam braćmi, w jednym wspólnym szeregu, ramię przy ramieniu, jedni i tą jednością potężni, bez względu na klasowe przepaści”²⁹. Jak pisze K. Starzyński, była to w Warszawie, „(...) jedyna i nie powtarzalna manifestacja sokola, która poruszyła nie tylko Warszawę, lecz i całe Królestwo Polskie (...)”³⁰.

Bardzo ważnym elementem w działalności nowo powstałego związku była odpowiednio przeszkolona kadra. W tym celu, w okresie 20 lipiec – 1 wrzesień 1906 r. odbył się w Warszawie „kurs wakacyjny grona nauczycielskiego <<Sokoła>>”. Kierownikiem kursu był Szczęsny Ruciński – naczelnik TG „Sokół” w Krakowie. Obok niego zajęcia dydaktyczne prowadzili: Karol Noskiewicz i dr Pieńkowski. W kursie wzięło udział 43 członków „Sokoła” z Warszawy oraz 19 ze Skierniewic, Włocławka, Sieradza, Ciechanowa, Płocka, Kalisza, Mińska Mazowieckiego, Sierpeca, Zduńskiej Woli, Lublina i Łowicza³¹.

²⁴ „Sokół”, 1906 nr 3; „Dziennik Częstochowski”, 1906 nr 147; K. Toporowicz, Zarys dziejów „Sokoła” na ziemiach polskich w latach 1867-1947, w: Z. Pawluczuk (red.), Z dziejów Towarzystw Gimnastycznych „Sokół”, Gdańsk 1996, s.10. K. Toporowicz podaje w tej publikacji, że Związek Sokolstwa w Zaborze Rosyjskim powstał w marcu 1906 r.; Brak materiałów źródłowych nie pozwala na podanie informacji gdzie i kiedy odbyło się I zebranie założycieli Związku Sokolstwa w Zaborze Rosyjskim.

²⁵ „Sokół”, 1906 nr 3.

²⁶ „Sokół”, 1906 nr 3.

²⁷ T. Drozdek-Małolepsza, Działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Królestwie Polskim w świetle czasopisma „Sokół”..., s.50.

²⁸ „Sokół”, 1906 nr 3.

²⁹ „Sokół”, 1906 nr 4.

³⁰ K. Starzyński, Geneza i dzieje „Sokoła” w Kongresówce 1905-1930. Przewodnik Gimnastyczny „Sokół”, 1931 nr 6, s.105.

³¹ „Sokół”, 1906 nr 3. W kursie uczestniczyli: z gniazda Warszawa I – Zygmunt Dobrowolski, Marian Dubowski, Marian Gurtler, Władysław Kopczewski, Stefan Pieńkowski, Zygmunt Szybalski, Izasław Transzo, Stanisław Zdanowicz; z gniazda Warszawa II – Klemens Bieńkowski, Stefan Bronikowski, Henryk Chełmicki, Jan Lewandowski, Leonard Oleszyński, Stanisław Pawluk, Benon Perzyński, Antoni Płonkiewicz, Jan Skotnicki, Edward Świtalla; z gniazda Warszawa III – Aleksander

Sokoli z Zagłębia Dąbrowskiego w dniu 19 sierpnia 1906 r. wzięli udział w zlocie VI okręgu (śląskiego) Związku Sokołów Polskich w Państwie Niemieckim³². Wśród Zagłębiaków najliczniej były reprezentowane gniazda z Dąbrowy Górniczej, Sielc i Sosnowca. Prezesem okręgu zagłębiowskiego był wówczas Kazimierz Srokowski, zaś naczelnikami: Fudasiewicz i Radzikowski. Sokoli Zagłębiowscy wykonali na zlocie pokaz gimnastyczny, w którym brało udział 112 osób.

Charakter „Sokoła” oddawał strój sokoli. Strój sokoli zaprojektowali Karolina Svetla (pisarka) i Josef Manes (artysta malarz). Jak pisze W. Lipoński, strój sokoli składał się z „kurtki noszonej przez powstańców polskich lat 1846-1848, brązowych rosyjskich pantalonów, okrągłej czapki z terenów Czarnogóry i Serbii oraz koszul walczących o wolność Włochów z oddziałów Giuseppe Garibaldiego”³³.

Legalna działalność „Sokoła” w Królestwie Polskim nie trwała długo. Już bowiem 4 września 1906 r. władze carskie wydały zarządzenie zawieszające działalność gniazd „Sokoła” na całym obszarze Królestwa Polskiego³⁴. Według redakcji gazety „Sport

Polski”: „3 września 1906 r. wezwano założyciela stowarzyszenia Sokołów Klemensa Starzyńskiego do oberpolicmajstra, gdzie oświadczone mu, że z rozporządzeniem głównego naczelnika kraju na cały czas trwania stanu wojennego w Królestwie Polskim stowarzyszenie <<Sokół>> zarówno w Warszawie, jak też na prowincji ulega zawieszeniu (...). Zezwolono I gniazdu warszawskiemu na odbycie zebrania (4 września 1906 r.), po czym to gniazdo ulega zawieszeniu”³⁵.

Na odbytym w dniu 4 września 1906 r. zebraniu I gniazda w Warszawie Klemens Starzyński, dr Jan Guirard, Stanisław Popowski wydali odezwę mówiącą o zawieszeniu działalności TG „Sokół” w Królestwie Polskim na czas trwania stanu wojennego. Zebranie „miało nastrój smutny, w którym krzepiono się nadzieją, że miną złe czasy, a <<Sokół>> odżyje”³⁶.

Gniazda TG „Sokół” działały legalnie na terenie zaboru rosyjskiego (poza obszarem Królestwa Polskiego) i Rosji. „Sokolstwu polskiemu – jak czytamy w czasopiśmie <<Sokół>> – bezczynność przeznaczyło rozporządzenie władzy w Królestwie Polskim, a przez to rozprężenie zawiązanej łączności (...). Uczucie tym więcej radosne budzą przejawy życia i pracy jawnej w gniazdach sokolich zawiązanych przez rodaków na Litwie, Rusi lub wśród wychodźstwa obu rosyjskich stolic. (...) Polacy w Wilnie, Kijowie, Odessie, Brześciu, Kownie, Moskwie, Petersburgu zawiązują gniazda sokole, gdzie uprawiają bez przeszkód i z zamiłowaniem ćwiczenia gimnastyczne i sportowe (...)”³⁷.

Klemens Starzyński w jednym z artykułów pt. „W dobie przymusowej czasowej bezczynności <<Sokoła>> w Królestwie Polskim” opublikowanym w marcowym wydaniu „Sokoła” z 1907 r. w taki oto sposób charakteryzował ówczesne realia działalności Towarzystwa: „Entuzjazm i zapał minęły. Skołatane społeczeństwo nasze w nadmiarze najsprzeczniejszych uczuć, nadziei i rozczarowań – z godnością przyjęło wiadomość o zawieszeniu działalności TG <<Sokół>>. Ta

Biernacki, Stanisław Cholewiński, Zbigniew Kłepiński, Juliusz Kosiński, Kazimierz Kurnatowski, Bronisław Sosiński, Paweł Żmirkowski; z gniazda Warszawa IV – Mieczysław Bodalski, Ludwik Karliński, Edmund Lindemann, Karol Noskiewicz, Józef Olczak, Józef Ostrochulski, Konstanty Rogaliński, Stanisław Rzewuski, Eugeniusz Saft, Leonard Sobański, Józef Sommer, Stanisław Stawe, Stanisław Szczepkowski, Tadeusz Zahrt; z gniazda Ciechanów – Alojzy Jurczyński; z gniazda Kalisz – Józef Dąbrowski; z gniazda Lublin – Stefan Radzikowski; z gniazda Łomża – Adam Chętnik, Michał Lustański; z gniazda Łowicz – Teodor Łagodziński; z gniazda Mińsk Mazowiecki – Bronisław Wysiekierski; z gniazda Płock – Józef Kulagowski, Czesław Kurowski; z gniazda Sieradz – Aleksander Stala; z gniazda Sierpc – Józef Kowalewski; z gniazda Skierniewice – Michał Kasprzycki, Kazimierz Kulesza; z gniazda Włocławek – Justyn Gajewski, Gustaw Moczarski; z gniazda Zduńska Wola – Antoni Hille.

³² „Sokół”, 1906 nr 5.

³³ W. Lipoński, *Historia Sportu na tle rozwoju kultury fizycznej*, Warszawa 2012, s.423-424; T. Drozdek-Małołepsza, E. Małołepszy, *The Genesis and Development of „Sokół” [Falcon] Gymnastic Society in Slavic Countries in the Years 1862-1939*, in: J. Oborny, F. Seman (ed.), *Estetika tela, telesnosti a športového pohybu*, Bratislava 2013, p.50.

³⁴ „Dziennik Częstochowski”, 1906 nr 182; E. Małołepszy, *Zarys dziejów TG „Sokół” w Częstochowie i na Ziemi Częstochowskiej w latach 1906-1939*, w: J.

Ślężyński (red.), *Zeszyty Metodyczno-Naukowe*. Katowice 1993, s.103.

³⁵ „Sport Polski”, 1906 nr 35.

³⁶ Tamże.

³⁷ „Sokół”, 1907 nr 7/8.

czasowa, przymusowa beczynność pozwala nam na wyczerpujące refleksje i krystalizację zadań i celów tak pozytywnej instytucji. (...) <<Sokół>> rozwija ciało, hartuje ducha i pielęgnuje narodowość – o tym pamiętać musi każdy, kto chce pozostać Sokolem. Bezpartyjność Towarzystwa polega nie na tym, ażeby członkowie byli bezwarunkowo bezpartyjni – lecz na tym, ażeby umieć uszanować przekonania innych, pozostając niezłomnie Synami Ojczyzny, ale bowiem naród to nie partia, lecz – społeczeństwo, sokami Ojczyzny żyjące, posiadające swój język i swoją kulturę, a <<Sokół>> to pisklę tego społeczeństwa, pragnące zatoczyć szerokie kręgi nad ukochaną ziemią. Zaznaczyć jedynie wypada, że jeśli wszelka agitacja partyjna w <<Sokole>> jest nie dopuszczalna, to występowanie w jakiegokolwiek formie przeciwko polskości, natychmiastowym wykluczeniem z <<Sokoła>> napiętnowanym być winno”³⁸.

W numerze 7/8 „Sokoła” z 1907 r. w artykule pt. „Uroczyste otwarcie <<Sokoła>> w Petersburgu”, znajdujemy informację o przekazaniu depeszy gratulacyjnej dla gniazda Petersburg od Sokolstwa z „Warszawy – zarządu sokolego i czterech gniazd warszawskich; okręgów: warszawskiego, zagłębia dąbrowskiego i łódzkiego; gniazd: Lublin, Włocławek, Częstochowa”³⁹.

Po zawieszeniu działalności „Sokoła” w Królestwie Polskim, gniazda przeszły do pracy konspiracyjnej. Przyjmowały inne nazwy jak np. „Gimnasta” i „Piechur”. Kontynuowano działalność w zakresie wychowania fizycznego, sportu, krajoznawstwa, jak również pracy oświatowo-patriotycznej. Jak pisze Z. Pawluczuk: „Lubelscy sokoli przeszli do działalności konspiracyjnej pod nazwą: Towarzystwo Muzyczne <<Harmonia>>. (...) Oficjalnie utworzono nowy zarząd „Harmonii”, zaś stary stał się komisją organizacyjną. (...) Powołano także chór i sekcję teatralną oraz otwarto bibliotekę i czytelnię. Komisja Organizacyjna przekształciła się w Komisję Zabaw Ruchowych”⁴⁰. Gniazdo w Lublinie w 1912 r. – w ramach działalności konspiracyjnej – powróciło do nazwy TG „Sokół”. Dokonano wyboru władz Towarzystwa,

w skład którego weszli: Antoni Radzikowski (prezes, naczelnik), Jan Mączka (zastępca prezesa), Edmund Optołowicz (zastępca naczelnika), Jadwiga Optołowicz, Ptaszyński, Aleksandra Radzikowska, Regina Sroczyńska⁴¹. Aktywnie działalność prowadziła sekcja gimnastyczna, której członkowie odbywali ćwiczenia dwa razy w tygodniu. Pod koniec roku przeprowadzano w gnieździe pokazy gimnastyczne. Według Z. Pawluczuka, „po wybuchu wojny zaborcze władze policyjne zakazały dalszej działalności gimnastyczno-sportowej”⁴².

W grudniu 1906 r. reaktywowano okręg II Zagłębia Dąbrowskiego. Prezesem okręgu został Kazimierz Srokowski. Do jego obowiązków należały m. in. kontakty pomiędzy okręgiem a zarządem Związku Sokolstwa Polskiego w Królestwie Polskim⁴³. Trzy lata później, w 1909 r. w skład okręgu wchodziły następujące gniazda: Będzin, Czeladź, Dąbrowa Górnicza, Grodziec, Klimontów, Łazy, Modrzejów, Niwka, Poręba, Psary, Sosnowiec, Wojkowice i Zawiercie⁴⁴. W gniazdach Zagłębia Dąbrowskiego w zakresie aktywności fizycznej uprawiano głównie gimnastykę i lekkoatletykę.

Działacze sokolich w Królestwie Polskim, po ujawnieniu przez władze carskie, czekały szykany i represje, m. in. w 1909 r. aresztowano Aleksandra Majewskiego – (Lublin), a następnie skazano na 3 lata zsyłki w głąb Rosji⁴⁵.

Działacze sokoli wnieśli wkład w powstanie i rozwój harcerstwa na ziemiach polskich, m. in. w roku 1907 została utworzona w Częstochowie Organizacja Młodzieży Narodowej (OMN), na której czele stanął naczelnik TG „Sokół” w Częstochowie – Adam Fidziński. We wrześniu 1912 r. na zebraniu OMN przekształcono drużynę młodzieży sokolej w drużynę skautową⁴⁶.

Przedstawiciele Związku Polskich Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w Królestwie Polskim uczestniczyli w pracach powołanej w 1907 r.

⁴¹ Tamże.

⁴² Tamże, s.27.

⁴³ M. Ponczek, „Sokół” w Królestwie Polskim i w Rosji (1888-1918), w: E. Małolepszy, Z. Pawluczuk (red.), Zarys dziejów Sokolstwa Polskiego w latach 1867-1997, Częstochowa 2001, s.43.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Z. Pawluczuk, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” okręgu lubelskiego w latach 1905-1939..., s.26.

⁴⁶ T. Drozdek-Małolepsza, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Częstochowie w latach 1906-1918..., s.30.

³⁸ „Sokół”, 1907 nr 6.

³⁹ „Sokół”, 1907 nr 7/8.

⁴⁰ Z. Pawluczuk, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” okręgu lubelskiego w latach 1905-1939..., s.26.

Komisji Porozumiewawczej Związków Sokolstwa Polskiego⁴⁷. Mimo, iż nie powiodło się główne przesłanie działalności Komisji, mające na celu utworzenie jednolitego związku sokolego, to prace tejże Komisji były pożyteczne. Komisja Porozumiewawcza koordynowała „najważniejsze poczynania sokolstwa na terenie wszystkich trzech zaborów”. Spośród członków Związku Sokolstwa w Królestwie Polskim w pracach Komisji uczestniczyli m. in. Cieśliński, Lucjan Kobyłecki, Kreczmar, Karol Noskiewicz, Stanisław Popowski, Raźniewski, Jan Rudnicki, Kazimierz Srokowski⁴⁸. Ostatnie posiedzenie Komisji odbyło się 21 czerwca 1914 r.

Członkowie TG „Sokół” w Królestwie Polskim wzięli udział w Zlocie Grunwaldzkim, który odbył się 14-16 lipca 1910 r. w Krakowie. Zlot Grunwaldzki, poza siłą organizacyjną i fizyczną sprawnością sokolich szeregów, ukazał stanowisko „Sokoła” w skali dążeń ogólnonarodowych wskrzeszenia niepodległości Polski. Sokoli z Królestwa Polskiego brali udział w innych zlotach sokolich, m. in. w czerwcu 1907 r. odbył się zlot we Lwowie z okazji 40-lecia założenia gniazda, w którym uczestniczyli Sokoli z Łodzi⁴⁹. Gniazdo łódzkie reprezentowali: Piotr Małachowski, Wacław Morsztynkiewicz i Franciszek Waszkiewicz.

⁴⁷ M. Terech, Mało znana karta dziejów Sokolstwa Polskiego, Warszawa 1938, s.4-5; Myśl powołania organu, który regulowałby działalność związków sokolich jako pierwsi podnieśli członkowie TG „Sokół” w Zakopanem, przesyłając pismo w tej sprawie do centrali Związku Polskich Gimnastycznych Towarzystw Sokolich w Cesarstwie Austriackim; Przewodnik Gimnastyczny „Sokół”, 1938 nr 9.

⁴⁸ M. Terech, Mało znana karta dziejów Sokolstwa Polskiego, Warszawa 1938, s.7-11.

⁴⁹ M. Ponczek, „Sokół” w Królestwie Polskim i w Rosji (1888-1918)..., s.44.

W 1913 r. na terenie zaboru rosyjskiego działało ponad 40 gniazd sokolich, zrzeszonych w trzech okręgach, które skupiały około 6 tysięcy członków⁵⁰.

Jak pisze M. Ponczek: „Podczas I wojny światowej – szczególnie od 1915 do 1918 – sokoli z byłego Królestwa Polskiego prawie w całości obsadzili swymi członkami (utworzoną po wyjściu Rosjan i przed ostatecznym ugruntowaniem się okupacji niemieckiej) straż obywatelską w Warszawie i całej Kongresówce. W 1917 r. straż obywatelska i „Sokół” zostały oficjalnie rozwiązane”⁵¹.

Początki działalności TG „Sokół” w Królestwie Polskim przypadają na lata 1905 – 1906. Na obszarze Królestwa Polskiego gniazda „Sokoła” założono m. in. w Częstochowie, Lublinie, Łodzi, Piotrkowie Trybunalskim, Radomiu, Warszawie oraz w Zagłębiu Dąbrowskim. Sokoli w Królestwie Polskim powołali Związek Polskich Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w Królestwie Polskim.

Legalna działalność „Sokoła” w Królestwie Polskim nie trwała długo. Władze carskie zawiesiły w dniu 4 września 1906 r. legalną działalność „Sokoła” na obszarze Królestwa Polskiego. „Sokół” przeszedł do działalności konspiracyjnej (w okresie do 1914 r.). Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Królestwie Polskim prowadziło działalność w zakresie wychowania fizycznego, kulturalno-oświatową, niepodległościową i wydawniczą.

⁵⁰ K. Toporowicz, Zarys dziejów „Sokoła” na ziemiach polskich w latach 1867-1947..., s.10.

⁵¹ M. Ponczek, „Sokół” w Królestwie Polskim i w Rosji (1888-1918)..., s.46.

Рецензенти: Сінкевич С. Г, д.і.н., проф.;
Smoliński Aleksander, dr hab., prof.

© Drozdek-Małolepsza Teresa, Małolepszy Eligiusz, 2014

Дата надходження статті до редколегії 03.01.2013 р.